

Power and Reproduction of Public Spaces Tabriz in the late Qajar (constitutional) and First Pahlavi

Shihab Adam Nohsi¹, Atusa Madiori^{*2}, Varaz Meshei Moradi³

Abstract

The concept of urban space is always facing many complications. An important part of urban spaces are public spaces. Confronting space as a commodity, government intervention and government programs have created the monopoly of public spaces. The purpose of this research is to understand the process of production of public spaces in the city through the study of power relations. For this purpose, power conflicts in the political, cultural-social and economic environment of Tabriz city were investigated in two periods and sources such as documents and texts, maps and historical photos were used. The methodology of this study is in two stages, in the first stage, determining the indicators based on the ANT network technique and theoretical coding of the texts and documents of each course, and in the second stage, the analysis of these indicators is based on the power mechanism techniques, and finally, determining the power technology. Two discontinuities in this period, what is obtained from this research is that in the historical periods of late Qajar and first Pahlavi, contrary to what is expected from a civil society, most of the spatial representations in the city of Tabriz, apart from the constitution, Instead of involving all people and activists in the process of space production, they have been dominated by the rulers. However, due to the network nature of power, the resistances produced by other actors in the form of semiotic production and social production have been able to intervene in the process of space production to some extent and assert their right to urban spaces.

Key words: urban space, power, production of space, Tabriz, Qajar (constitution), first Pahlavi

¹ PhD student in urban planning, Central Tehran Branch, Central Tehran Islamic Azad University, Tehran, Iran .Shahabadamn@yahoo.com

² Associate Professor of Urban Planning Department, Central Tehran Branch, Central Tehran Islamic Azad University, Tehran, Iran (corresponding author):atmodiri@gmail.com

³ Associate Professor of Urban Planning Department, Central Tehran Branch, Central Tehran Islamic Azad University, Tehran, Iran .var.moradi_masihi@iauctb.ac.ir

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

قدرت و تولید فضاهای عمومی شهر تبریز در اواخر قاجار (مشروطه) و پهلوی اول

شهاب آدم نوه سی^۱، آتوسا مدیری^۲، و آراز مسیحی مرادی^۳

چکیده

مفهوم فضای شهری همواره با پیچیدگی های فراوانی روبرو است. بخش مهمی از فضاهای شهری را فضاهای عمومی تشکیل می دهند. مواجهه با فضا بعنوان یک کالا، مداخله دولتی و برنامه حکومتی سبب ایجاد انحصار فضاهای عمومی گردیده است. هدف از این پژوهش شناخت فرایند تولید فضاهای عمومی شهر از خلال مطالعه روابط قدرت می باشد. بدین منظور تعارضات قدرت در بستر سیاسی، فرهنگی - اجتماعی و اقتصادی فضاهای شهر تبریز در دو دوره مورد بررسی قرار گرفته و از منابعی چون اسناد و متون و نقشه ها و عکس های تاریخی استفاده گردیده است. روش شناسی مطالعه حاضر در دو مرحله می باشد، در مرحله اول تعیین شاخص ها براساس تکنیک شبکه ANT و کدگذاری نظری متون و اسناد هر دوره و در مرحله دوم تحلیل این شاخص ها براساس تکنیک های مکانیسم قدرت و نهایتاً تعیین تکنولوژی قدرت می باشد. با وجود دو گسست در این بازه آن چه که از این پژوهش حاصل می شود این است که در دوره های تاریخی اواخر قاجار و پهلوی اول، برخلاف آنچه که از یک جامعه مدنی انتظار می رود، اغلب بازنمایی های فضایی در شهر تبریز، به غیر از مشروطه، به جای درگیر نمودن تمامی افراد و کنشگران در فرایند تولید فضا، در تسلط حاکمان بوده اند. با این حال به دلیل خاصیت شبکه ای قدرت، مقاومت های تولید شده از جانب سایر کنشگران به شکل تولید نشانه شناسی و تولید اجتماعی، توانسته اند تا حدودی در فرایند تولید فضا مداخله نموده و حق خود را نسبت به فضاهای شهری احراز نمایند.

واژگان کلیدی: فضای شهری، قدرت، تولید فضا، تبریز، قاجار (مشروطه)، پهلوی اول

^۱ دانشجوی دکتری شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، تهران، ایران
^۲ دانشیار گروه شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول):
^۳ دانشیار گروه شهرسازی، واحد تهران مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، تهران، ایران

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

● مقدمه

فضاهای عمومی هر جامعه‌ای بارزترین عرصه تجلی فرهنگ و هویت آن جامعه می‌باشد. فضا مفهومی چند وجهی و همزمان اقتصادی، سیاسی و نشانه شناختی است که مشخصه دو سویه دارد. به این معنا که هم محصول و هم تولید کننده روابط اجتماعی است و همه ارکان جامعه در آن نقش دارند. بدون فضایی که زندگی اجتماعی را موجب شود، روابط اجتماع امکان شکوفایی و رشد نمی‌یابد. قدرت^۱ می‌تواند پدیده‌ای دشوار برای مشاهده باشد اما خود را در فضا^۲ و از طریق آن عیان می‌سازد؛ به عبارت دیگر قدرت از طریق فضا و به واسطه آن بر انسان‌ها اعمال می‌شود و از طریق طبقه بندی افراد و دادن ویژگی‌هایی به آنها بر حسب سن، جنس، نژاد، قومی، طبقه و غیره، آنها را در فضاهای معین توزیع می‌کند و با این ابزار به کنترل اعمال و رفتارهای افراد می‌پردازد و در نتیجه بدین شکل، فضا وسیله‌ای برای کنترل و در نتیجه سلطه و قدرت می‌شود.

قدرت اصطلاحی مبهم است که به طور قابل توجهی در مقیاس‌ها و زمان‌های مختلف، دارای برداشت متفاوت می‌باشد. از این رو لازم است قدرت را در زمی‌نه^۳ خاص آن درک کرد. این زمی‌نه می‌تواند شامل پدیده‌های محلی، جهانی و یا مجازی باشد. جاییکه "عملکرد قدرت مختص مصادیق آن باشد" (Law & ed., 1986, p. 16).

یکی از مجادله برانگیزترین منازعات فکری در حوزه نظریه‌های سیاسی بحث پیرامون مفهوم قدرت در دیدگاه متفکرانی نظیر می‌شل فوکو است. متفکران هم مسلک فوکو با عدول از دیدگاه‌های رایج، قدرت را نه صرفاً در ارتباط با سازوکارهای ساختاری رسمی یا در قالبی صرفاً سیاسی، بلکه منتشر در تمام حوزه‌های اجتماعی می‌دانند. فوکو با پیشنهاد راه دیگری به «اقتصاد جدید روابط قدرت» می‌پردازد. راهی که تجربی تر، دارای ارتباط نزدیک تر با وضعیت جاری و متضمن رابطه^۳ بیشتری می‌ان نظریه و عمل است. این راه عبارت است از اتخاذ اشکال مقاومت در مقابل انواع مختلف قدرت (Foucault, 1980a).

قدرت را نمی‌توان تنها به عنوان چیزی در تصاحب یا اختیار یک گروه به منظور تسلط بر گروه دیگر تصور کرد، بلکه باید به عنوان یک شبکه ارتباطی در نظر گرفت، جاییکه قدرت از طریق وفاق جمعی از یک گروه به گروه دیگر اعمال می‌گردد (Harrison, 2011). قدرت در این زمی‌نه^۳، به عنوان رابطه / روابط متقابل بین کنشگران و نهادهای متفاوت توسعه می‌یابد.

^۱ -Power

^۲ -Space

^۳ - Context

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

غالباً توزیع نامتقارنی از قدرت بین این گروه‌ها وجود دارد که در طول زمان دوام آورده، تغییر و بهبود یافته یا بدتر می‌شوند. این مفهوم ارتباطی از قدرت بسیار پیچیده تر از استفاده روزمره اولیه این اصطلاح است. قدرت "همانند شبکه" است (Foucault, 1980a, p. 98). قدرت نه یک موجودیت واحد است و نه یک کمی غیر قابل تغییر؛ بلکه می‌تواند تولید شود، بازتولید شود و یا نابود گردد. قدرت شبکه‌ای از روابط بین نهادها، انجمن‌ها و یا نیروهایی مانند: ثروت، مؤسسات، افراد، مواد، پرکتیس‌ها، فناوری‌ها و دانش است. قدرت از طریق شبکه، نه صرفاً از «بالا به پایین»، بلکه در جهات مختلف اعمال می‌شود. قدرت ثابت نیست؛ تغییر می‌کند، دگرگون می‌شود، جهش می‌یابد و دائماً در جریان است. قدرت خودش را بازتولید می‌کند و شرایطی را که برای بازتولید آن مفید است تولید می‌کند (Rice, 2015). که این امر از طریق مکانیسم‌های قدرت صورت می‌گیرد.

از این رو و به منظور درک صحیح روابط قدرت در فضاهای عمومی شهری، به بررسی روابط قدرت دخیل در تولید این فضاها خواهیم پرداخت. برای این منظور فضاهای شهری بافت قدیم تبریز به عنوان مطالعه موردی انتخاب شده است تا فرایند تولید این فضاها در دوره‌های تاریخی اواخر قاجار (مشروطه) و پهلوی اول به عنوان اولین دوره‌های ظهور تغییرات در فضاهای شهری ایران و خصوصاً تبریز مورد بررسی قرار گیرد تا از این طریق بتوانیم نقشی را که کنشگران مختلف در تولید این فضاها داشته‌اند مشخص کنیم. در صورتی می‌توانیم ادعای دسترسی به جامعه مدنی را داشته باشیم که تمامی کنشگران و استفاده‌کنندگان از فضا در تولید آن نقش داشته باشند.

در حالت کلی هدف این پژوهش پرداختن به چگونگی تولید فضاهای شهری از طریق روابط قدرت است. بدین منظور به بررسی این سؤال اصلی پرداخته می‌شود که: شبکه روابط قدرت در تولید فضاهای شهری چگونه عمل می‌کند؟ در راستای سؤال اصلی سؤالات فرعی نیز مطرح می‌گردند که بایستی به آنها توجه شود: (۱) کنشگران درگیر در فرایند تولید فضاهای شهری کدام‌ها هستند؟ (۲) روابط قدرت چگونه تولید فضاهای شهری را تحت تأثیر قرار می‌دهند؟ (۳) پیوندها و ضد پیوندهایی (عدم توافقی‌ها) که در اثر این روابط ایجاد می‌شوند کدام‌ها هستند؟ سؤال اصلی و سؤالات فرعی تحقیق شامل بررسی کنشگران و روابط بین آنها در تولید فضاهای عمومی شهر است که با استفاده از یک مطالعه عمیق موردی در شهر تبریز مورد بررسی قرار می‌گیرند.

فضا، تولید فضا، فضای عمومی شهری و قدرت مجموعه چارچوب مفهومی هستند که مفاهیم مورد مطالعه در تحقیق حاضر را به یکدیگر پیوند می‌دهند. که به بررسی آنها اشاره می‌گردد.

۱- فضا

جنبه اصلی فضا ارتباط متقابل آن با جامعه است؛ جامعه فضا را ایجاد می‌کند و فضا جامعه را (Rice, 2015). در مورد آنچه که فضا را تشکیل می‌دهد اختلاف نظرهای زیادی وجود دارد؛ با این حال در این

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

مورد توافق وجود دارد که فضا رابطه‌ای است بین خصوصیات فیزیکی (یا «فضایی») و دیگر خصوصیات آن (غالباً «اجتماعی» و «شانه شناختی»). (Lefebvre, 2019, p. 59).

۲- تولید فضا

کلمه «تولید» در زمی‌نه فضاهای شهری معانی و تعاریف متعددی دارد. در این مطالعه اصطلاح مذکور در قالب سه دسته: تولید فیزیکی، تولید اجتماعی و تولید نشانه شناختی، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱- تولید فیزیکی

تولید فیزیکی یک فضای شهری به صورت: ایجاد کردن، ساختن، درست کردن و یا ساماندهی مجدد فضا توصیف می‌شود (Stadtentwicklung, 2007; De Laet & Mol, 2000; Chase, et al., 2008; McKay, 1998). این تعریف شاید بارزترین تفسیر از مفهوم تولید باشد. این امر شامل یک تغییر فیزیکی و قابل مشاهده در محیط است (Stadtentwicklung, 2007).

۲-۲- تولید اجتماعی

فضاهای شهری از طریق پرکتیس‌های افراد و گروه‌های اجتماعی «تولید» می‌شوند. در این تعریف، فضای فیزیکی لزوماً تغییر نمی‌کند، بلکه فعالیت کاربران آن؛ معنی، اهداف، نشانه‌ها یا طبقه بندی آن فضا را تغییر می‌دهند (Chase, et al., 2008; Littlefield & Lewis, 2007). در حالت‌های اجتماعی تولید، فضا غالباً به صورت زودگذر، از طریق فعالیت تصاحب کنندگانش تغییر می‌کند. تولید در این حالت، غالباً دائمی نیست و بیشتر اوقات موقتی است، اما خاطرات و اثرات این تولید می‌توانند برای مدت قابل توجهی ادامه داشته باشد (Rice, 2015).

۲-۳- تولید نشانه شناسی

«تولید نشانه شناختی» در کنار و یا در امتداد تولید فیزیکی و اجتماعی صورت می‌گیرد. و به معنای تولید نشانه‌ها و یا مفهوم است. این نوع تولید زمانی اتفاق می‌افتد که افراد در تولید معنا به جای آنکه منفعل باشند فعال می‌شوند (Rice, 2015).

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

۳- فضای عمومی

فضای عمومی به عنوان محیطی برای حضور انسان‌ها نقش مهمی در حیات اجتماعی شهر دارد. «در فضاهای عمومی شهرهاست که مفهوم شهروندی شکل گرفته و معنا پیدا می‌کند» (Rahnamayee & Ashrafee, 2007, p. 2). فضای عمومی به این دلیل فضای عمومی است که همگان حق دارند در آن حضور داشته باشند (Madanipour, 2010). فضایی است که متعلق و مرتبط با تمام مردم به عنوان یک کلیت، به رویشان باز است. بنابراین فضای عمومی به عنوان بستر مشترکی که مردم فعالیت‌های کارکردی و مراسمی را که پیوند دهنده اعضای جامعه است، در آن انجام می‌دهند. در این فضا با غریبه‌ها سهیم هستند و فضایی برای فعالیت‌های فرهنگی، سیاسی، جشن‌ها، مراسم مختلف، ورزش و برخوردهای غیر شخصی می‌باشد. دسترسی به این فضاها بصورت فیزیکی و بصری انجام می‌گیرد. آنچه در فضای عمومی مهم است وجود تعاملات اجتماعی می‌باشد (Madanipour, 2008). آرمان اولیه فضای عمومی بر مبنای برابری در دسترسی قرار دارد. فضاهای عمومی، مکانی برای رفع نیازهای روزمره زندگی عمومی در شهرها هستند. این فضاها در طول زمان و براساس شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تغییر می‌کنند. (Pasaogullari & Doratli, 2004).

۴- قدرت

قدرت از جمله مفاهیم جدل بر انگیز و فاقد بار معنایی واحدی است. برای این مفهوم تعابیر گوناگونی وجود دارد که بر مبنای معیار خاصی ارائه شده‌اند. معیارهایی از قبیل سطح تحلیل، منشاء قدرت، قدرت نرم یا سخت، ساختاری بودن، شبکه‌ای بودن آن. قدرت را نمی‌توان تنها به عنوان چیزی در تصاحب یا اختیار یک گروه به منظور تسلط بر گروه دیگر تصور کرد، بلکه باید به عنوان یک شبکه ارتباطی در نظر گرفت، جاییکه قدرت از طریق توافق جمعی از یک گروه به گروه دیگر اعمال می‌گردد (Harrison, 2011). قدرت در این زمی‌نه^۱، به عنوان رابطه / روابط متقابل بین کنشگران و نهادهای متفاوت توسعه می‌یابد. قدرت نه نهاد و نه یک ساختار بلکه وضعیت استراتژیکی پیچیده و کثرت روابط می‌ان نیروهاست که به دنبال منافع و مقاصد متفاوت و نه لزوما متضاد، در فضا حضور می‌یابد. در حالت کلی رویکردهای عمده در تعریف قدرت را می‌توان به صورت جدول ذیل بیان نمود.

جدول شماره ۱: رویکردهای عمده در تعریف قدرت

¹ - Context

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

مبانی رویکرد	رویکردهای عمده در تعریف «قدرت»	
خط سیر نخست: قدرت به عنوان تقییب و کسب اهداف لحاظ می شود؛ ویژگی بارز وجه کمی، انباشتی، ابزاری و تملکی قدرت است که رویکرد مکانیکی این رهیافت را به بهترین وجه نمایان می سازد.	قدرت به مثابه تحمیل اراده کنش گر «الف» به کنش گر «ب» (ویر، سی رایت می لز) قدرت به مفهوم تأمین خواسته جمعی (پارسونز)	۱. رویکرد کلاسیک (هابز)
در تداوم خط سیر نخست: دوره گذاری بین دیدگاه کلاسیک قدرت و نگاه جدید به قدرت است. از این منظر قدرت از بسیاری جهات به واسطه ذهنیت و فرهنگ اعمال می شود و بدین گونه سوژه را نیز می سازد.	رویکرد شالوده شکنان (دریدا، لاکلاو، موفه)	۲. رهیافت ذهنیت گرایانه (آلترسو، گرامشی، مکتب فرانکفورت، بوردیو، اصحاب مکتب CDA)
در تداوم خط سیر نخست: قدرت در این رهیافت عبارت است از قدرت تعریف کردن و تحمیل این تعریف در برابر هر آنچه آن را نفی می کند. قدرت عبارت است از جعل یا ساختن سمبل ها.	پارادایم جدید «قدرت» و خط سیر جدید: بر وجه منتشر، سیال و شبکه ای قدرت تأکید می شود، بر این اساس قدرت مبتنی بر روابط متحرک، و نابرابر است که سراسر جامعه توسعه یافته است، به نهادهای سیاسی خلاصه و محدود نمی شود، قدرت فراتر از جنبه های سلبی مبتنی بر ابعاد ایجابی و مولد است، قدرت ناشی از پایین است....	۳. رویکرد پساساختارگرایانه

Source: (Khoshmadi, 2009)

رویکردی از قدرت که در این مطالعه مدنظر می باشد، رویکرد پساساختارگانه خصوصاً رویکرد فوکو و نگاه شبکه ای به قدرت است.

• روش تحقیق

رویکرد اتخاذ شده در این مطالعه کیفی می باشد و در دو مرحله صورت گرفته است. در مرحله اول با استفاده از تکنیک ANT (تکنیک کنشگر - شبکه) و کدگذاری نظری داده ها (اسناد و متون) به فرایند تولید فضا (ایجاد شبکه) و تعیین شاخص ها پرداخته شده است و در مرحله دوم تحلیل این شاخص ها و داده ها به منظور تعیین نوع مکانیسم قدرت (حاکمیت مند، انضباطی و امنیتی) در فضای شهری هر دوره صورت گرفته است.

- نظریه کنشگر - شبکه

نظریه کنشگر - شبکه (ANT) در ابتدایی ترین سطح خود تلاش می کند تا چگونگی جمع شدن «کنشگران»، تعامل آنها، تغییر هویت و یا ارتباط شبکه های متضاد را مطالعه کند. همانگونه که لاو و هاسارد (Law, et al., 1999, p. 3) توضیح می دهند "موجودیت ها، فرم ها و ویژگی هایشان را در نتیجه ارتباط با دیگر موجودیت های کسب می کنند". ANT توضیح می دهد که چگونه هر شیء یا موجودیت، یک کنشگر در این شبکه می باشد و همه اشیا و مفاهیم در داخل یک شبکه فعالیت می کنند، اما هیچ سلسله مراتب اهمی تی از پیش تعیین شده در می ان آنها وجود ندارد (Law, et al., 1999).

- ترجمه در نظریه کنشگر شبکه

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

ترجمه یکی از اصلی ترین چارچوب‌های نظری تئوری کنشگر - شبکه است و به عنوان تکنیکی برای تعیین شاخص‌های دخیل در فرایند تولید فضاهای شهری مورد استفاده قرار می گیرد. ترجمه شامل تولید یا بازتولید معنا، هویت و یا دانش است. فرایندی چند مرحله‌ای که توسط آن کنشگران شبکه‌های قدرت را ایجاد، متحول یا حفظ می کنند(و یا شبکه را از دست می دهند) (Latour, 1988; Callon, 1986).

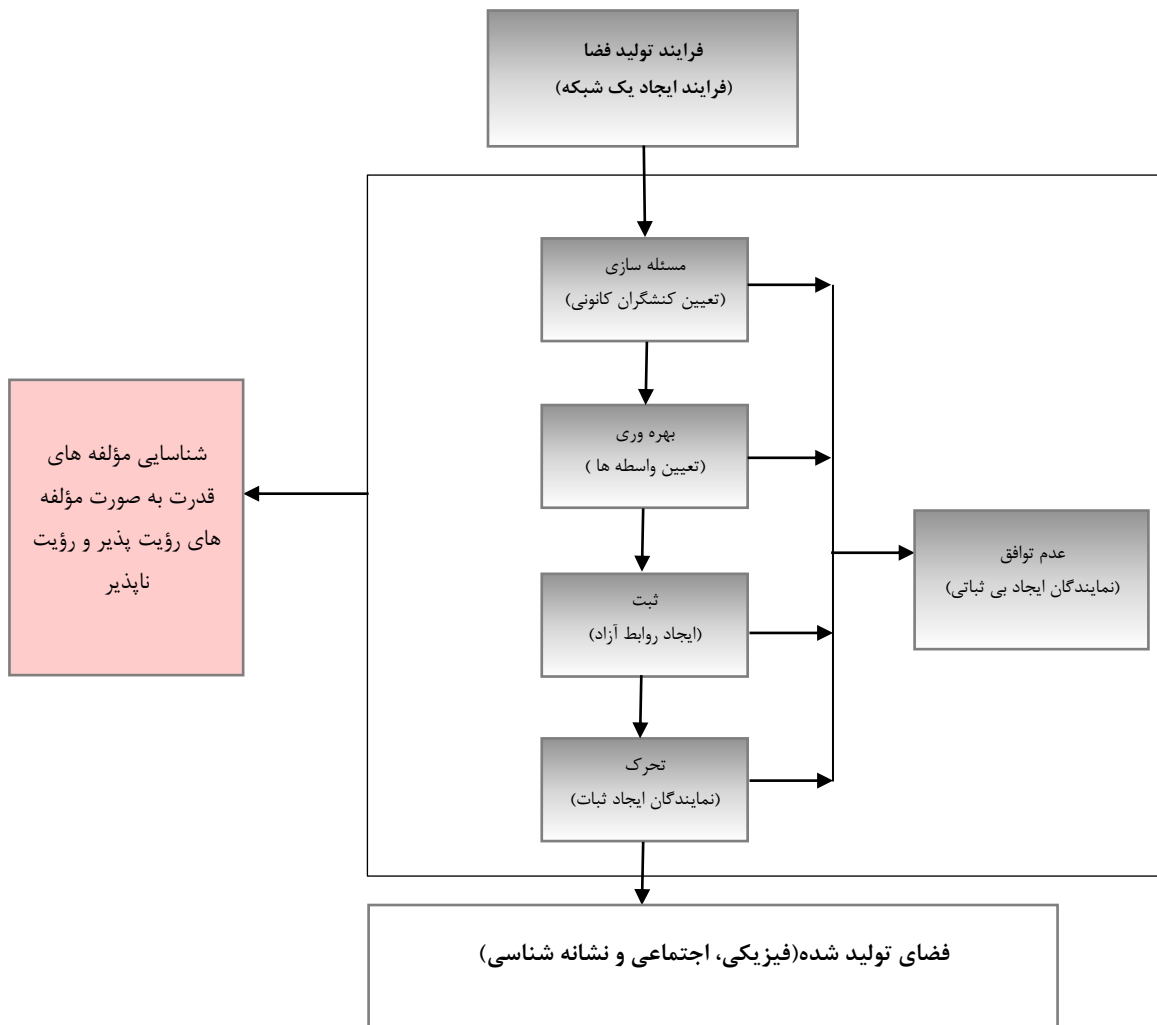
ترجمه به بخش‌های متمایزی تقسیم می شود که به عنوان چهار لحظه^۱ توصیف می شوند: «مسئله سازی»، «بهره برداری»، «ثبات»، و «تحرک»؛ یک ضد - لحظه پنجم نیز وجود دارد که می تواند در طی هر لحظه صورت بگیرد، که به عنوان «عدم توافق» توصیف شده است (Callon, 1986, p. 211). هرکدام از این لحظه‌ها می توانند با یکدیگر هم پوشانی داشته و چندین بار در ترجمه تکرار شوند، با استفاده از این نوع توصیف می توانیم روابط قدرت را در زمینه‌های خاصی مانند فضاهای شهری مورد بررسی قرار دهیم. تعیین شاخص‌ها در این مطالعه، با استفاده از تکنیک روش شناسی ANT به صورت گام به گام و به شرح زیر، فرمول بندی خواهد شد:

نمودار شماره ۱: فرایند ترجمه در تولید فضا (ایجاد شبکه)

¹ -Moment

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

Source: Author

هرکدام از این شاخص‌ها و مؤلفه‌های شبکه می‌بایست در بستر و زمی‌نه آن یعنی بستر سیاسی (ایدئولوژی)، فرهنگی - اجتماعی و اقتصادی هر دوره مورد بررسی قرار گیرد. نمودار بالا حاکی از آن است که تمامی کنشگران دخیل در فرایند تولید فضا (ایجاد شبکه) در تلاش هستند تا از طریق انواع تولید (تولید فیزیکی، اجتماعی و نشانه شناسی)، نقش خود را نسبت به فضا ایفا نموده و آن را به تسلط درآورند. این کنشگران، پیوندها و کنش‌هایشان، از طریق «مسئله سازی» مورد شناسایی قرار می‌گیرند. بنابراین شناخت مسئله یک گام ضروری

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

در جهت شناسایی و تعیین کنشگران و کنش‌ها می‌باشد. کنشگران کانونی از طریق «بهره برداری» تلاش می‌کنند تا هویت سایر کنشگران را از طریق مسئله‌سازی تغییر داده و آنها را وارد شبکه نمایند. که این عمل از طریق واسطه‌هایی صورت می‌پذیرد. در لحظه بهره برداری، در مورد روابط کنشگران پایداری وجود ندارد؛ بنابراین این روابط نیاز به ثبت شدن خواهند داشت (Callon & Law, 1982). این ثبت در صورتی موفقیت آمیز خواهد بود که منافع و هویت کنشگران حول مسئله تعریف شده سازماندهی گردد. لحظه زمانی صورت می‌گیرد که کنشگران شروع به سرمایه‌گذاری منابع مانند زمان، پول، انرژی و تخصص می‌کنند و بعد از ثبت شبکه، تعدادی از کنشگران به عنوان نماینده این شبکه عمل می‌نمایند تا «تحرک» شبکه را تضمین نموده و نماینده ایجاد ثبات در آن باشند. در عین حال کنشگران دیگری در جهت عدم توافق با شبکه عمل نموده و در صدد ایجاد عدم ثبات در شبکه هستند. عدم توافق و عدم ثبات در هر مرحله از فرایند ترجمه می‌تواند صورت پذیرد. در مرحله بعدی تحلیل این شاخص‌ها به منظور تعیین نوع مکانیسم قدرت حاکم بر فضا خواهد بود.

سه نوع مکانیسم قدرت در فرایند تولید فضای عمومی شهری قابل شناسایی است:

۱- مکانیسم قدرت حاکمی قدرتمند

۲- مکانیسم قدرت انضباطی

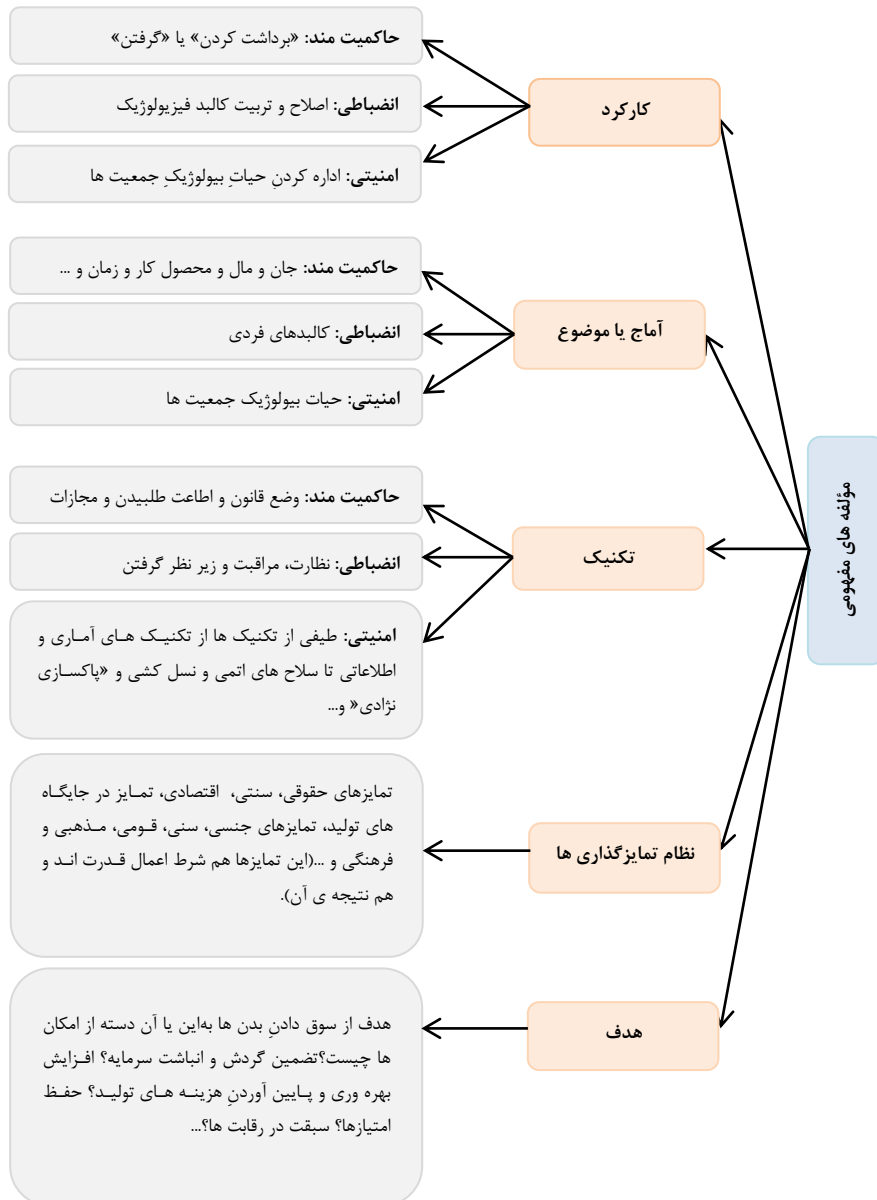
۳- مکانیسم قدرت امنیتی

- تحلیل مکانیسم‌های قدرت

خطوط کلی تحلیلی به منظور فراهم آوردن مؤلفه‌هایی مفهومی تحلیل مکانیسم‌های قدرت، به شرح نمودار شماره ۲ می‌باشد:

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

در هر مطالعه ای اطلاعات مربوط به مؤلفه های مفهومی به منظور تشخیص نوع مکانیسم قدرت در تکنولوژی آن مورد استفاده قرار می گیرند.

تکنولوژی قدرت

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

تکنولوژی قدرت ترکیبی از مکانیسم‌های قدرت است که رابطه‌ای نظام مند باهم دارند. نظامی از مکانیسم‌های قدرت که در آن یک مکانیسم قدرت «تفوق استراتژیک» دارد و از سایر مکانیسم‌ها استفاده تاکتیکی می‌کند (Mashayekhi, 2017, p. 109) فوکو تأکید می‌ورزد که نباید پنداشت گونه‌ای توالی تاریخی در کار است که طی آن مکانیسمی محو می‌شود و مکانیسمی دیگر جای آن را می‌گیرد. نمی‌توان از «عصر حاکمیت مندی»، «عصر انضباط» یا «عصر امنیت» سخن گفت. درست است که در قرون وسطی به نسخه‌ای از قدرت حاکمیت مند و در عصر کلاسیک با نسخه‌ای دیگر از این مکانیسم برمی‌خوریم، اما استفاده از تکنیک‌های انضباطی و حتی امنیتی را در این دوران نمی‌توان نادیده گرفت. از سوی دیگر گرچه از قرن هجدهم مکانیسم انضباطی در جوامع غربی بسط می‌یابد، و در دوره اخیر مکانیسم امنیتی توسعه پیدا می‌کند، اما در همین دوره‌هاست که سازوکارهای قانونی و قضایی بیش از هر دوره دیگری تحول پیدا می‌کنند و پیچیده می‌شوند. مفهوم تکنولوژی‌های قدرت مفهومی است برای حل این معما و پرهیز از ساده کردن مسائل در قالب توالی مکانیسم‌ها.

در این مطالعه نیز تعیین نوع تکنولوژی قدرت با تعیین تفوق استراتژیک نوع مکانیسم‌ها مد نظر می‌باشد
منابع اصلی داده‌ها شامل: بررسی گسترده اسناد و متون، منابع مکتوب و نقشه‌ها و تصاویر هستند.

• نتایج و بحث

- معرفی محدوده مورد مطالعه

انتخاب سایت از طریق فرایندی است که فلایبورگ (Flyvbjerg, 2001, p. 79) به عنوان «انتخاب بر محور اطلاعات» توصیف کرده است. این انتخاب همچنین به دلایل واقع بینانه و عملی تر مانند در دسترس بودن صورت گرفته است. برای این منظور به مطالعه بافت شهر تبریز در دوره‌های اواخر قاجار (مشروطه) و پهلوی اول پرداخته شده است
تبریز به عنوان دومین شهر ایالتی بعد از پایتخت، در دوران‌های مختلف کانون تعارضات و کشمکش‌هایی بوده است که بازنمایی‌های این تعارضات در شهر به اشکال گوناگون به نمایش درآمده است. مرکز شهر دربرگیرنده مهم ترین عناصر شهری شامل بازار، مراکز مهم سیاسی - اداری و عناصر تاریخی است. شهر تبریز از ابتدا در درون این محدوده شکل گرفته و تکامل یافته است. این محدوده همچنین دربرگیرنده یادمانها و نهادهای تاریخی شهر است. در شرایط فعلی نیز مرکز شهر هسته اصلی فعالیت و اقتصاد شهر تبریز است (Naghsh Jahan Pars Consulting Engineers, 2005, p. 4)

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

طبق نقشه دارالسلطنه تبریز (قراجه داغی) که به امر ولیعهد مظفرالدین می‌رزا در سال ۱۲۹۷ ق ترسیم شده بود؛ شهر از عناصر و فضاهای مختلفی همچون محلات، بازار، ارک سرکاری و علی شاهی، حرمخانه و قراولخانه، خانه‌ها، قبرستان‌ها، مساجد و کلیساها، می‌ادین و مدارس، خزینه‌ها، مقابر، کاروانسراها و کارخانه‌ها، باغ‌ها، آسیاب‌ها و قنات‌ها، دروازه‌ها و مزارع اطراف شهر تشکیل شده بود (Fakhari tehrani, et al., 2007, p. 44). شبکه ارتباطی قدیم تبریز همانند بیشتر شهرهای سنتی، تحت تأثیر واقعیات محیطی، اجتماعی، اقتصادی و امنیتی به شکل اندام واره‌ای و با مسیرهای نسبتاً کم عرض و غیرهندسی شکل گرفته بود و نظم عملکردی بر نظم شکلی غلبه داشت. به طور کلی با کنکاش در نقشه ارتباطی شهر تبریز می‌توان بافت نسبتاً شعاعی با راسته‌های اصلی، راسته محله‌ها و گذرهای فرعی و بن بست را تشخیص داد (Mohammadzadeh, 2016). راسته‌های اصلی از یک دروازه شهر شروع و به یک دروازه دیگر آن ختم می‌شد. پشت اغلب دروازه‌ها بازارچه‌هایی ساخته شده بود که بعضی از آن‌ها به بازار مرکزی شهر متصل بودند. از جمله این‌ها می‌توان بازارچه‌های درب باغیشه، سرخاب، درب استانبول، شتربان (دوه چی)، درب گجیل و خیابان (رهلی بازار) را نام برد. در تقاطع چند راسته، فضای مرکز محله یا می‌دانچه محله با خدمات عمومی مانند مسجد، تکیه، حسینیه، گرمابه، زورخانه، قهوه خانه و مغازه‌های نانوايي و قصابی شکل گرفته بود (Fakhari tehrani, et al., 2007, p. 66).

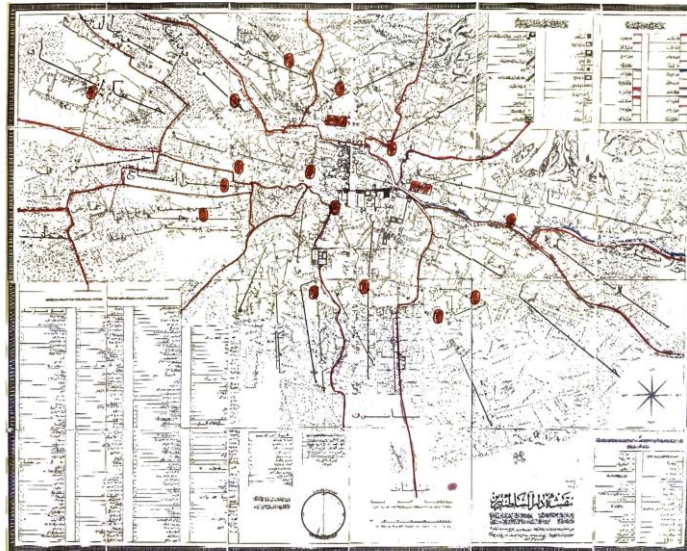
قسمت‌هایی از شهر تبریز که در این مطالعه حائز اهمیت می‌باشد فضاهای عمومی از محلات، می‌دان‌های مراکز محلات و ... می‌باشد. از می‌ان تمامی محلات تبریز، ۸ مورد آنها که در نقشه دارالسلطنه به آنها اشاره شده است، مورد بررسی قرار می‌گیرند. این محلات عبارتند از: محلات سیلاب، سرخاب، شتربان، خیابان، مارالان، نوبر، ویجویه، سنجران (راسته کوچه) که می‌دان‌های معروف هریک از محلات نیز عبارتند از: سیلاب (بازارچه سیلاب)، سرخاب (بازارچه سرخاب)، شتربان (می‌دان‌های صاحب الامر و گاه فروشان)، خیابان (می‌دان قطب)، مارالان (می‌دان چارسی)، نوبر (می‌دان هفت کچل)، ویجویه (می‌دان ویجویه) و سنجران (می‌دان دیک باشی) که در نقشه دارالسلطنه به آنها اشاره شده است.

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

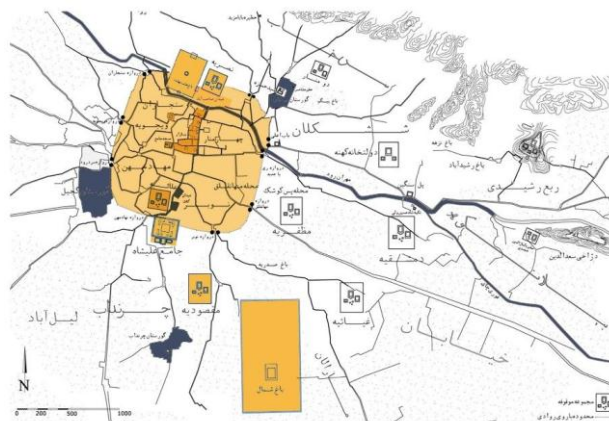

نقشه شماره ۱: موقعیت محلات و مراکز آنها در نقشه دارلسلطنه تبریز

Map of Tabriz in 1297 A. H. (1880 A. D.),
drafted by Mohammad Reza Melandou and Colonel Qazvanchi - Daghestan

نقشه دارلسلطنه تبریز ۱۲۹۷ ه. ق. (۱۸۸۰ م. ق.)
ساخت محمودرضا ملانوس و قزاق خان

- شهر تبریز در اواخر دوران قاجار و مشروطه:

ساختار اجتماعی شهر تبریز در دوران قاجار دارای سازمانی پیچیده بود به گونه‌ای که ضعف مرکزیت حتی در کوچکترین ابعاد اجتماعی مانند اقتدار کدخدا در محلات شهر به دلیل حضور سایر کنشگران و نقش آنها در تولید و باز تولید فضاهای شهری کاملاً نمایان بود. بحران‌های اقتصادی ایجاد شده در اواخر دوران قاجار و نفوذ غرب منجر به ایجاد موضع گیریهایی از جانب همی ن طبقات اجتماعی نسبت به حاکمان قاجار شد. هرکدام از این طبقات با توجه به ضعف مرکزیت موفق به تشکیل سازمان‌ها، انجمن‌ها و احزاب سیاسی خود شدند که ریشه‌های این

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

اعتراضات در شهر تبریز به وجود آمده و راه را برای انقلاب مشروطیت باز کرد. انجمن ایالتی که با پیروزی مشروطیت در تبریز شکل گرفته بود و به صلاحدید این انجمن، در هر یک از محلات تبریز انجمن فرعی از سوی مشروطه خواهان تشکیل گردید (Taherzade behzad, 1984, p. 148). به لحاظ ایدئولوژی نیز شهر تبریز در اواخر دوران قاجار دچار اختلافات مذهبی شده و حتی اثر ایدئولوژی غرب در ایران به طور کلی و شهر تبریز به طور خاص، در ایجاد همین طبقات اجتماعی خصوصاً طبقات روشنفکر بی تأثیر نبوده است. تمامی این حوزه‌ها در نهایت تأثیر خود را در کالبد شهر تبریز به صورت وجود محلات مختلف، اماکن و فضاهای شهری عمومی مانند شکل گیری خیابان در محدوده پاساژ، تشکیل انجمن‌های محلات، تاسیس بلدیة که محلی برای تعاملات اجتماعی بودند، برجای گذاشت. با وقوع انقلاب مشروطیت این مکان‌های عمومی به لحاظ تعاملات اجتماعی از اهمیّت مضاعفی برخوردار شدند. جدول ذیل مقوله‌های مذکور در فرایند تغییر و تحولات را نشان می‌دهند.

جدول شماره ۲: تعیین شاخص‌های شبکه براساس کدگذاری نظری اسناد تاریخی اواخر قاجار و مشروطه

مقوله اصلی	مقوله فرعی		
مسئله سازی (شناسایی کنشگران کانونی)	●	به وجود آمدن نارضایتی وسیع اجتماعی در نتیجه تماس با غرب	بروز مسئله
	■ ●	انزوای کامل و خودمداری اقتصادی شهرها	
	■ ●	بحران اقتصادی اواخر سال ۱۲۸۳ و گرانی یا افزایش مواد غذایی در داخل ایران	
	●	به وجود آمدن طبقه متوسط سنتی و طبقه روشنفکران	
بهره وری (تعیین واسطه‌ها)	●	(۱) انتشار روزنامه‌های انجمن، آذربایجان، تجدد، بلدیة، گنجینه فنون و...و تأسیس انجمن مرکز غیبی و سایر انجمن‌ها توسط گروهی از روشنفکران جوان تبریزی.	حل مسئله
	■ ●	(۲) بسته شدن بازارها به دنبال بحران اقتصادی اواخر سال ۱۲۸۳	
	■ ●	(۳) نقش مهم اقتصادی و اجتماعی بازار	
	●	(۴) سازمان اجتماعی پیچیده و اهمیّت وجود اماکن عمومی چون مسجد، قهوه خانه، حمام و زورخانه در این سازمان اجتماعی	
ثبّت (ایجاد روابط آزاد)	■	(۱) اختصاص خانه برخی از مشروطه خواهان به محل تشکیل انجمن‌ها	
عوامل ایجاد ثبات در شبکه	▼ ●	(۱) تشکیل مجلس مؤسسان و تأمین امنیت قانون اساسی مشروطه	
	▼ ●	(۲) افزایش تعداد کرسی‌های نمایندگان ایالات و اقلیت‌های مذهبی	
	▼ ●	(۳) تصویب قانون جدید انتخابات توسط مجلس و لغو نمایندگی بر مبنای شغل و طبقه	
عوامل ایجاد بی ثباتی در شبکه	▼ ●	به وجود آمدن دو گروه مذهبی «متشرع» و «شیخی» در تبریز در نتیجه سیاست‌های قاجار برای ایجاد اختلاف (هرکدام فضاهای مخصوص به خود را داشتند و از فضاهای دیگری استفاده نمی‌کردند).	
	▼ ●	جدایی بخش‌های مختلف بازار به دلیل وجود اختلافات و رقابت‌های فرقه‌ای، صنفی و زبانی.	

▼ جنبه‌های سیاسی (ایدئولوژی) ● جنبه‌های فرهنگی - اجتماعی ■ جنبه‌های اقتصادی

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

توليدات فضايي ايجاد شده در شهر تبريز در اواخر قاجار و مشروطه

اصلي ترين ويژگي اين دوره، كه انقلاب مشروطيت در مي‌انۀ آن روي داد، فضاي آزاديخواهانه‌اي است كه در پي نفوذ اندیشه‌هاي مترقي اجتماعي از فرانسوي مرزها، در برابر خودكامگي قاجاري شكل گرفت. پيامد آشكار اين فضاي باز، شكل گيري عملكردهاي شهري نويي است كه پيش تر، امكان تحقق نداشت. حضور اتباع كشورهاي ديگر عامل بسيار مؤثري در استقرار اين عملكردها و شكل گيري كالبدي فضاهاي شهري در برگيرنده آنها بود و در بسياري از موارد، نمونه‌هاي نخستين توسط آنها بنياد گذارده شد. سه دهه پاياني دوره قاجاريه، دوره اصلي شكل گيري كالبدي و اوج رونق عملكردي فضاي شهري «در محدوده پاساژ» به شمار مي رود.

نادر مي‌رزا در «تاريخ و جغرافي دارالسلطنه تبريز»، به وجود كنسولگري‌هاي چهار كشور انگليس، روسيه، عثماني و فرانسه اشاره مي كند. از اين مي‌ان، كنسولگري انگليس پرباقه ترين نمايندگي سياسي يك دولت خارجي در تبريز بود كه در محدوده امروزي بلوك «پاساژ» در كوچه زرگرباشي قرار داشت و آغاز فعاليت آن به سال ۱۲۵۲-۳ ق/ ۱۸۳۷ برمي‌گردد. كنسولگري روسيه نيز، كه كمى پس از اين تاريخ فعاليت خود را آغاز كرد، در شمال بلوك امروزي «پاساژ» در كوچه «كنسولگري» قرار گرفته بود. كنسولگري فرانسه، در آغاز تاسيس، در همين كوچه قرار گرفته بود و كوچه ياد شده به دليل وجود دو كنسولگري فوق، به اين نام معروف شد.

يكي از شاخص ترين عناصر شهري ساخته شده در اين دوره مجموعه كليسا و مدرسه وابسته به كاتوليكهاي لازاري فرانسوي است.

در حدود همين زمان، مجموعه‌اي از فعاليت‌هاي گوناگون شهري، در دو سوي گذر «پاساژ» جاي گرفت. براي استقرار اين فعاليتها، با استفاده از يك الگوي معماري ويژه، فضاي كالبدي مناسب اين عملكردها ساخته شد و به اين ترتيب، نخستين نمونه فضاهاي شهري جديد، در تبريز و در قالب «پاساژ» شكل گرفت. ساختمان دو طبقه در بر گيرنده واحدهاي تجاري در همكف و واحدهاي دفتري - خدماتي در طبقه بالا، الگوي معماري يگانه‌اي بود كه در سرتاسر محور به كار گرفته شد. حتي در ساختمان مدرسه فرانسوي‌ها نيز از همين الگو استفاده شد و طبقه همكف ساختمان مدرسه محل استقرار فروشگاههايي شد كه پيش از اين نمونه‌اي از آن در شهرهاي كشور وجود نداشت. «پاساژ» تحت تأثير گذر (Passage)‌هاي شهري اروپايي كه در هسته‌هاي تاريخي شهرهاي اروپا به فراواني ديده مي شود، يا دست كم تحت تأثير ترجمان شرقي شده اين معماري به گونه‌اي كه در شهرهايي مانند باكو، تفليس يا استانبول وجود داشت، شكل گرفت. به واسطه استقرار كليساي كاتوليك و مدرسه فرانسوي و رفت و آمد روزانه اتباع

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

فرانسه و تکرار واژه‌های فرهنگی در فضای محله بود که نام «پاساژ» بر روی کوچه پستخانه قدیم تثبیت شد.

سال‌های انقلاب مشروطیت و دو دهه پس از آن، پرچم و جوش‌ترین دوره تاریخ «پاساژ» به شمار می‌رود. وجود کنسولگری‌های روس و انگلیس در این نقطه و نقش کلیدی آنها در وقایع مشروطیت، سبب تبدیل مسجد صمصام خان به یکی از کانون‌های اصلی مشروطه خواهان شد و «پاساژ» که «انجمن ایالتی» را به مسجد و دو کنسولگری یاد شده مرتبط می‌ساخت، به صورت مهم‌ترین محور حرکت مشروطه خواهان درآمد.

در خارج از محور «پاساژ» نیز عناصر شهری متعددی پیش از دوره پهلوی ساخته شده بودند. از آن جمله می‌توان به هتل پالاس، و ساختمان‌های واقع در جبهه شمالی هتل پارک و هتل جهان نما اشاره کرد.

در این دوره تاسیس بلدیہ تبریز، بعنوان نهاد مسئول مدنی در امر مدیریت شهری، پس از انجمن ایالتی آذربایجان گام مهمی در سپردن امور شهری به دست نیروهای مردمی برخاسته از انقلاب مشروطه و افزایش مشارکت اجتماعی شهروندان بود که سبب ایجاد هویت شهری در جهت تحقق اهداف مدنی و مشارکتی کردن امور مربوط به مدیریت شهری گردید از جمله اقدامات بلدیہ تبریز ۱- ساختن و پاک نگه داشتن کوچه‌ها ۲- رسیدگی به امر نظیفات شهری و حفظ حقوق شهروندی ۳- مبارزه با گران فروشی و مایحتاج مورد نیاز شهروندان ۴- مراقبت از عدم قحطی آذوقه شهر ۵- تقویت هویت شهری و دوری از هویت محله‌ای ۶- کمک به گسترش معارف و مساعدت در دایر نمودن کتابخانه‌ها و موزه و حفظ و مرمت مساجد و مدارس و بناهای تاریخی می‌باشد.

با نگرشی بر موارد ذکر شده در دوره مشروطه نقش تولید اجتماعی در فضای شهری بدلیل کثرت روزنامه‌ها و تأسیس انجمن‌های ایالتی و محله‌ای - شکل‌گیری بلدیہ و انجمن بلدیہ که تأکید بر آگاهی شهری داشته پررنگ تر بوده و خانه‌های انجمن‌ها نیز در این تولیدات اجتماعی نقش اساسی داشتند. در ببحوثة انقلاب تولید اجتماعی دیگری در قالب جدایی محلات به واسطهٔ ایدئولوژی از جانب حاکمیت ایجاد گردید.

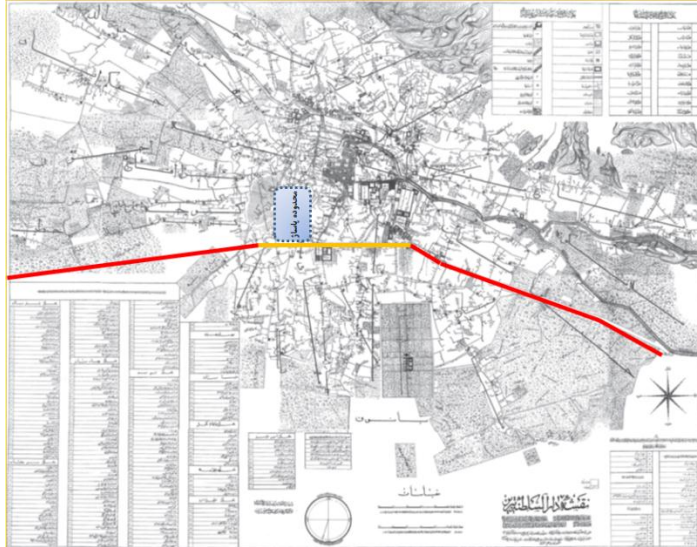
تاکید بر شبکه ارتباطی و تأسیس ایستگاه راه آهن و شکل‌گیری خیابان به مفهوم جدید و فضاهای تعاملی در محدوده پاساژ و ساخت مدارس و هتل‌ها نمودگسست از روند قبلی و تولید فیزیکی جدید بود.

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

نقشه شماره ۲: تولیدات فیزیکی ایجاد شده در اواخر قاجار (مشروطه)

توضیح: نقشه شهر تبریز تهیه شده در سال ۱۳۰۹ ش. ۱۹۳۱ م.، در این نقشه خیابان کشی های صورت گرفته توسط امیرلشگر طهماسبی توسط رنگ نارنجی مشخص شده است. این مسیر گذر تاریخی «خیابان» واقع در شرق تبریز را به محور قونقا در غرب متصل می نمود (مأخذ نقشه: فخاری و دیگران: ۱۳۸۵، ۷۹). محل بلوک پاساژ نیز در این نقشه قابل تشخیص می باشد.

- تعیین نوع مکانیسم قدرت در فضاهای شهری اواخر قاجار و مشروطه

با تحلیل شاخص‌های بدست آمده از مرحله قبل و با توجه به مقوله‌های فرعی اختصاص یافته به حل مسئله و تکنیک‌هایی که مکانیسم‌های قدرت با استفاده از آنها به حل مسئله روی آورده اند، می توان اقدام به تعیین تکنولوژی قدرت و نهایتاً مکانیسمی که در فضای هر دوره موفق استراتژیک دارد نمود.

جدول شماره ۳: تعیین نوع مکانیسم قدرت با توجه به تکنیک‌های مورد استفاده در فضاهای شهری اواخر قاجار و مشروطه

تعیین تکنولوژی قدرت	تکنیک‌های حل مسئله	مکانیسم قدرت
نوع مکانیسمی که در فضای شهری اواخر قاجار و مشروطه حاکم بوده است نوعی تکنولوژی قدرت است که ترکیبی از هر دو مکانیسم می‌باشد. لیکن با توجه به فضای آزادیخواهی و نظم طلبی در این دوره می توان گفت که موفق استراتژیک در این دوره با مکانیسم انضباطی بوده است.	(۲) اطاعت طلبیدن و مجازات (۸) وضع قانون	مکانیسم قدرت حاکمیت مند
	(۱) نظارت (۴) نظارت (۵) نظارت (۶) نظارت (۷) نظارت	مکانیسم قدرت انضباطی

* قدرت امنیتی در فضاهای شهری دوره‌های مورد مطالعه فاقد معنا بوده لذا تنها به بررسی دو نوع مکانیسم قدرت حاکمیت مند و انضباطی پرداخته‌ایم.

Source: Author

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

- شهر تبریز در دوران پهلوی اول:

با به حکومت رسیدن رضاخان اقدامات مدرنیستی به طور گسترده در تبریز و سایر شهرهای ایران شروع شد. بررسی سیر تحول اقدامات سیاست گذاری‌های انجام شده در دوره پهلوی اول نشانگر دگرگونی عمیق در روند تحولات معماری و شهرسازی آن دوره بوده است. در دوره پهلوی اول به شکل رسمی و آشکار معماری جدید در تقابل زیر بنایی با روند سنتی قرار گرفته و دیدگاه‌های نوین سیاسی و اجتماعی به نمایش در آمد

استراتژی دوره پهلوی با عنوان مدرن شدن و گسترش مدرنیسم در ایران به طور عام و تبریز به طور خاص بعضی از کارکردها را از بین برد و کارکردهای جدید را جایگزین آنها کرد.

جدول شماره ۴: تعیین شاخص‌های شبکه براساس کدگذاری نظری اسناد تاریخی پهلوی اول

مقوله اصلی	مقوله فرعی	
مسئله سازی (شناسایی کنشگران کانونی)	عصر اصلاحات، یا به وجود آمدن مجلس ملی دوم در آبان سال ۱۲۸۸، شروع شد، شاید هم چنین به نظر می رسد! زیرا چندان طولی نکشید که انتظارات بزرگ در حرارت کشمکشهای داخلی و فشارهای خارجی پُرمرد.	● ▼
	در حالیکه انقلاب ۱۲۸۴-۱۲۸۸ مشروطیتی لیبرال را جایگزین استبداد قاجار کرده بود، کودتای ۱۲۹۹ راه را برای انهدام ساختارهای پارلمانی و استقرار خودکامگی پهلوی هموار می کرد.	● ▼
	به گفته وزیر مختار انگلیس، «حکومت مرکزی در خارج از پایتخت وجود نداشت»	● ▼
	درگیریهایی داخلی با تهدیدهای خارجی روسیه همزمان بود	● ▼
	اشغال کشور از سوی روس و انگلیس، اعتراض عمومی را برانگیخت	● ▼
بهره وری (تعیین واسطه‌ها)	در میانه بحران، کلنل (سرهنگ) رضا خان، نیروی تقریباً سه هزار نفره خود را به سوی تهران حرکت داد و پیش از حرکت احتمالاً با افسران انگلیسی مشورت کرد. رضا خان با کسب حمایت افسران ژاندارمری و مشاوران نظامی انگلیسی، در شب سوم اسفند وارد تهران شد.	● ▼
	(۱) ایجاد «نظم نوین» با تکیه بر سه رکن ارتش جدید، بروکراسی دولتی و حمایت دربار و اداره جامعه با ابزارهای گسترده مدیریت، نظم و سلطه.	● ▼
ثبات (ایجاد روابط آزاد)	(۲) تمرکز گرای و ناسیونالیسم ایرانی	● ▼
	(۳) دخالت گسترده دولت در اقتصاد و تشکیل انحصارات دولتی، به ویژه از سال ۱۳۰۹ به بعد.	● ■
	(۴) نقش مهم درآمدهای نفتی در تأمین هزینه‌های دولت، به ویژه صنعت و گسترش وسایل ارتباطی و حمل و نقل	● ■
	(۵) افزایش سرمایه‌های شخصی رضاشاه و تمایل وی به سرمایه گذاری در صنعت	■
	(۶) گرفتن مالیات زیاد از مردم و انحصاری ساختن کالاهای مصرفی آنها	● ■
عوامل ایجاد ثبات در شبکه	(۷) جلوگیری از هدايت سرمایه‌های خصوصی به عرصه صنعت و تجارت	● ■
	(۸) در شانزده سال بعد، از مجلس ملی ششم تا سیزدهم، نتیجه هر انتخابات و به این ترتیب ترکیب هر مجلس را شاه تعیین می کرد	● ▼
عوامل ایجاد بی ثباتی در شبکه	(۹) روال کار او این بود که به کمک رئیس شهرستانی از کاندیداهای نمایندگی مجلس را تهیه و به وزیر کشور ابلاغ کند. وزیر کشور همین نام‌ها را به استانداران استان‌ها ارسال می کرد. استاندار نیز فهرست را به انجمن‌های نظارت بر انتخابات که پُر از کارمندان وزارت کشور بود و به کار رأی گیری نظارت می کرد، تحویل می داد.	● ▼
	(۱۰) وزیر مختار انگلیس گزارش داد که «مجلس ایران را نمی توان جدی گرفت. نمایندگان آزاد نیستند، همچنانکه انتخابات مجلس آزاد نیست. وقتی شاه بخواهد چیزی تصویب شود، تصویب می شود، اگر مخالف باشد، رد می شود و اگر بی نظر باشد، مذاکره مفصل و بی هدف صورت می گیرد»	● ▼
عوامل ایجاد بی ثباتی در شبکه	به وجود آمدن ناراضیانی در میان بازاریان سنتی به دلیل انحصارات حکومتی و وضع مالیت بر درآمد در تبریز کارخانه‌های نساجی متجر به از بین رفتن بسیاری از کالاهای صنایع دستی شد.	● ■
	پیدایش ناراضیانی عمیق در بین علما به عنوان رهبران اعتقادی طبقه متوسط به دنبال اصلاحات غیرمذهبی	●
	ظهور طبقه کارگر صنعتی ناراضی به دلیل ساعات کاری زیاد و دستمزدهای کم و ...	● ■
	ظهور رنجش بین اقلیتهای دینی و زبانی در پی اقدام رضاشاه برای یکسان سازی ملی، خصوصاً در شهر تبریز.	● ▼

● جنبه‌های سیاسی (ایدئولوژی) ● جنبه‌های فرهنگی - اجتماعی ■ جنبه‌های اقتصادی

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

- تولیدات فضایی ایجاد شده در شهر تبریز در دوران پهلوی اول

با استقرار حکومت پهلوی در ایران، تغییرات اساسی در کلیه شئون اجتماعی و اقتصادی کشور آغاز گشت و تبریز که شهر اول کشور بعد از پایتخت بود، این تغییرات را در خود پذیرفت. این تغییرات آثار خود را در کالبد شهر نیز به جا گذاشت. تغییراتی که عمدتاً انجام می گرفت، مدرنیستی بود و عملاً چون جامعه کشش و پذیرش این تحولات را در خود نداشت، به تحولات شبه مدرنیستی تبدیل شد؛ یعنی کلیه آثار فرهنگی و سنتی با عنوان از حیث انتفاع افتادن، تخریب شدند و از بین رفتند.

دولت پهلوی اول براساس ایده نوسازی منطبق با الگوهای غربی، به تغییر شهرها همت گمارد. در این نوسازی، زندگی شهری با وسایل و ابزار مدرن که از جمله آنها ورود اتومبیل به شکل گسترده در شهرها بود، تأثیر خود را بر بافت و فضای شهری از طریق خیابان سازی گذاشت؛ مهم ترین وجه نوسازی شهری، خود را در احداث خیابان‌های جدید و وسعت دادن به خیابان‌های موجود نمودار کرد. این وجه از نوسازی شهری، مستلزم تخریب املاک شهروندان بود که اعتراضاتی را در پی داشت. بخشی از اعتراضات مربوط به تخریب املاک، در عریضه‌هایی منعکس شده است که به مجلس شورای ملی واصل می شد (Safari & et al., 2014). عمده قروض بلدیة تبریز مربوط به «قیمت دکاکین و خانه‌های اشخاص می باشد که در نتیجه وسعت خیابان شهر تبریز از بین رفته اند» (Etelaat News Paper, 1927). آنچه از بررسی تعداد و آمار عریضه‌ها در دوران پهلوی اول مشاهده می شود، این است که تعداد این عریضه‌ها در شهر تبریز نسبت به شهرهای دیگر ایران از کمیّت بالایی برخوردار است. شاید علت این امر سابقه آذربایجان به عنوان مهم ترین ایالت و مرکز آن تبریز به عنوان مهم ترین شهر بعد از دارالخلافه باشد. وجود بلدیة و انجمن‌های شهری، موجب شده که به نسبت سایر شهرها، اقدامات نوسازانه بیشتری در آن صورت گرفته و به تبع آن شکایات بیشتری داشته باشد. از احداث نخستین خیابان تبریز به نام خیابان پهلوی طی سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۵ ش، سخن گفته شده است؛ همچنین، حضور شهرداری چون محمد علی تربیت با سابقه مشروطه خواهی اش، در آزادی عمل مردم در بیان اعتراضات نقش داشت (Safamanesh & et al., 2000).

عرض، طول و مسیر خیابان با تکیه بر جنبه اقتصادی آن علاوه بر اینکه رقیب جدی و گسترده برای راسته بازارها شد، به نوعی به نمایش شهری و تعریف تازه‌ای در فضاهای باز شهر دست پیدا کرد که بازار قدیم فاقد آن بود. رفته رفته خیابان به عنوان مکانی که در کناره‌های آن مکان‌های جدید اقتصادی تأسیس می شد، رشد و گسترش پیدا کرد (Shabane & Emamali, 2012, p. 86).

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

جاده تهران به تبریز بعنوان اولین شاهراه حیاتی اقتصادی، کشیده شد و خیابان پهلوی در امتداد راه تهران - تبریز در داخل شهر احداث گردید.

خیابان نظامی (بعدها شاپور و ارتش شمالی امروزی) از محله نوبر شروع و به خیابان پهلوی متصل شد. از خیابان پهلوی، خیابانی منشعب شد و از بازار عبور کرده، به محله شتربان رسید. از می‌دان دانشسرا تا خیابان منصور (شهید بهشتی امروزی)، خیابانی با نام دانشسرا کشیده شد. خیابان شاه بختی (جمهوری امروزی) و خیابان تربیت تعریض و ساخته شدند. همچنین در همین دوره گورستان گجیل که به صورت نیمه متروک درآمده بود، به پارک (باغ گلستان) تبدیل شد و در گورستان متروکه نوبر عمارت شهرداری تبریز توسط معماران آلمانی طراحی و ساخته شد.

بعد از جنگ جهانی دوم، دهه دوم قرن چهاردهم با کمی وقفه اقدامات شهرسازی در تبریز دوباره شروع شد. ساختمان استناداری روی ویرانه‌های عالی قاپو، ساختمان‌های بانک ملی و اداره دارایی در محل «جبه خانه» قدیم احداث شدند. ساختمان شهربانی نیز در همین محدوده ساخته شد. در محل دیوانخانه قاجاری چند واحد آموزشی مدرن احداث گشت. همچنین بخش شمالی خیابان شاهپور، از می‌دان شهرداری تا مقابل استناداری امتداد یافت و می‌دان توپخانه (شهادی فعلی) شکل گرفت (Mashkour, 1973, pp. 272-263; Safamanesh & et al., 1997).

اقدامات شهرسازی این دوره به طور کلی بافت سنتی را از هم گسیخت و خیابان‌ها را بر بافت سنتی تحمیل کرد. بافت ارگانیک ارتباطی پیاده رو از بین رفت و خیابان‌های اتومبیل رو منظم جای آنها را گرفت. این اقدامات زمی‌نه را برای سازگاری با تحولات جدید و مدرنیستی فراهم آورد. در سال ۱۳۰۲ ه.ش کتابخانه تربیت که نخستین کتابخانه ایران به سبک امروزی است ساخته شد. تاسیس دانشسرای پسران، باغ ملی و گردشگاه عمومی شهر همراه با فضاهایی مانند تئاتر، کتابخانه، بیمارستان شیر و خورشید نیز در محوطه پیرامون ارگ علیشاه صورت گرفت. در سال ۱۳۰۴-۱۲۹۷ ه.ش از هشت کارخانه بزرگ و جدیدی که در ایران تاسیس شده بود ۵ کارخانه در تبریز قرار داشت. از جمله کارخانه کبریت سازی، نخ ریزی و سیلوی تبریز. که این امر در آن زمان تبریز را به کانون صنعتی ایران تبدیل کرد.

خیابان‌کشی‌ها در تبریز به همراه ایجاد مراکز اداری اولین آثار اقدامات مدرنیستی رضاشاه بر روی شهر تبریز بود. خیابان‌های ایجاد شده در تبریز و دیگر شهرهای بزرگ کشور برای پذیرش تحولات برون‌زا در کشور ایران بود (همان).

به طور کلی از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۴۰ مدرنیسم در تبریز گسست‌هایی را در جامعه و حیات شهری به وجود آورد که فاصله موجود می‌ان شهر و حوزه نفوذ و همسانی‌های عملکردی شهر را از بین

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

برد و دوگانگی‌ها در جوانب حیات شهری پدیدار گشت. در این دوره بدون هیچ اندیشه شهرسازانه و به صورت گسیخته و نامنسجم به خیابان کشی‌های مدرن و صلیبی شکل که اولین مظاهر مدرنیستی شهرسازی در شهر تبریز بود، دست زدند که در نتیجه آن بافت تاریخی و سنتی شهر از هم گسیخت و محله بندی و واحدهای همسایگی و مجموعه‌های شهری موجود از هم دریده شد؛ به طوری که در مرکز شهر تبریز تا سال ۱۳۳۰ بیش از بیست خیابان و شش می‌دان مدرن ساخته شد که بدون هیچ اعتنایی به بافت مرکز شهر و مجموعه‌های قدیمی، آنها را تخریب کرد. مجموعه دیوانخانه تبریز از بین رفت و بازار تبریز درون خیابان‌های جدید محصور شد و در بعضی بخش‌ها قسمتی از بازار تخریب شد و روی ویرانه‌های دیوانخانه و اطراف آن به ساخت و ساز منفرد ساختمان اداری پرداختند. (ibid).

به هنگام احداث خیابان شاهپور و در تقاطع خیابان پهلوی می‌دان مدوری ساخته شد که بعد از چند سال با احداث ساختمان شهرداری و تعبیه ساعت بر برج آن، می‌دان به نام ساعت و به عنوان مرکز شهر مشهور شد (Tabriz, 1929, p. 1). طی سالهای ۱۳۱۱ و ۱۳۱۲ با احداث بخش شمالی خیابان شاهپور از می‌دان شهرداری تا محل برخورد با خیابان شاه بختی مقابل دارالحکومه، می‌دانی به نام توپخانه قدیم شکل گرفت که بعداً نام قیام (بعد از کودتای ۱۳۳۲) و شهدای فعلی نام گرفت (Mashkour, 1973, p. 268).

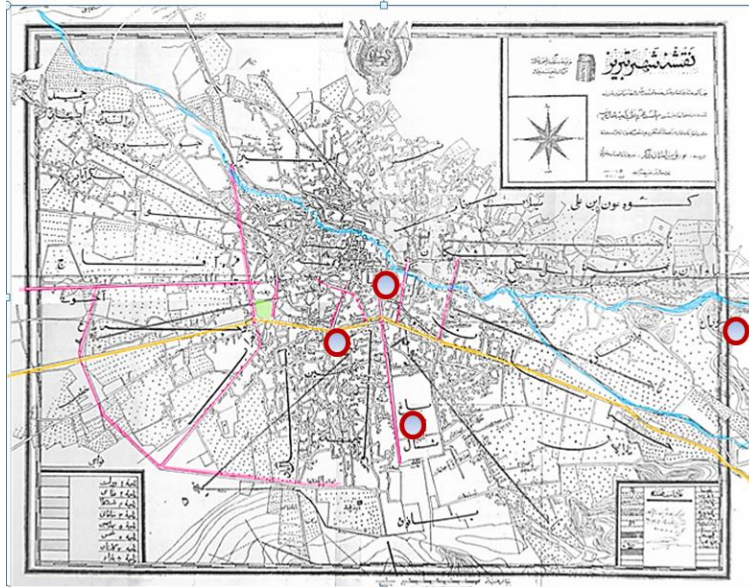
به این ترتیب عمده ترین تولید که در این دوره صورت گرفته است خیابان کشی‌ها، ایجاد می‌ادین و ایجاد ساختمان‌های شاخص مانند عمارت شهرداری - دانشسرا- کتابخانه - آملی تئاتر و بیمارستان است. در نقشه زیر برخی از نمودهای این تغییرات فیزیکی نمایان است. در این نقشه، نظم نوینی که رضاشاه به دنبال آن بود، به لحاظ تولید فیزیکی کاملاً مشهود است. خیابان کشی‌های ایجاد شده، فضاها و خط‌های هندسی جدید، ساختار اصلی شهر را دچار تغییراتی کرده است که با نقشه دوران مشروطه کاملاً متفاوت می‌باشد.

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

نقشه شماره ۳: تولیدات فیزیکی ایجاد شده در دوران پهلوی اول

توضیح: نقشه شهر تبریز تهیه شده در سال ۱۳۰۹ ش. / ۱۹۳۱ م. در این نقشه خیابان‌کشی‌های صورت گرفته توسط امیرلشکر طهماسبی توسط رنگ نارنجی مشخص شده است. این مسیر گذر تاریخی «خیابان» واقع در شرق تبریز را به محور قونقا در غرب متصل می‌نمود (Fakhari tehrani, 2000, p. 79).

و خیابان‌کشی‌های صورت گرفته توسط محمدعلی خان تربیت توسط رنگ سرخابی مشخص شده است. اسامی خیابان‌های شمالی - جنوبی از شرق به غرب عبارتند از منصور، خاقانی، شاهپور (ارتش)، تربیت، فردوسی، و منجم (Fakhari tehrani, 2000, p. 79).

عمارت‌های حکومتی تخریبی در دوره رضا شاه و احداث بناهای جدید.

- تعیین نوع مکانیسم قدرت در فضاهای شهری پهلوی اول

در فضاهای شهری این دوره نیز همانند دوره قبل با توجه به مقوله‌های فرعی اختصاص یافته به حل مسئله و تکنیک‌هایی که مکانیسم‌های قدرت با استفاده از آنها به حل مسئله روی آورده اند، اقدام به تعیین تکنولوژی قدرت و نهایتاً مکانیسمی که در فضای دوره موفق استراتژیک دارد پرداخته می‌شود.

جدول شماره ۵: تعیین نوع مکانیسم قدرت با توجه به تکنیک‌های مورد استفاده در فضاهای شهری پهلوی اول

تعیین تکنولوژی قدرت	تکنیک‌های حل مسئله	مکانیسم قدرت
نوع مکانیسمی که در فضای شهری پهلوی اول حاکم بوده است نوعی تکنولوژی قدرت است که ترکیبی از هر دو مکانیسم می‌باشد. لیکن با توجه به فضای حاکمی و اقتداری حاکم در این دوره می‌توان گفت که موفق استراتژیک در این دوره با حاکمیت مند بوده است.	(۱)وضع قانون (۲)اطاعت طلبیدن (۳)اطاعت طلبیدن (۴)اطاعت طلبیدن (۵)اطاعت طلبیدن (۶)اطاعت طلبیدن (۱۰)اطاعت طلبیدن	مکانیسم قدرت حاکمیت مند
	(۸)نظارت (۹)نظارت	مکانیسم قدرت انضباطی

Source: Author

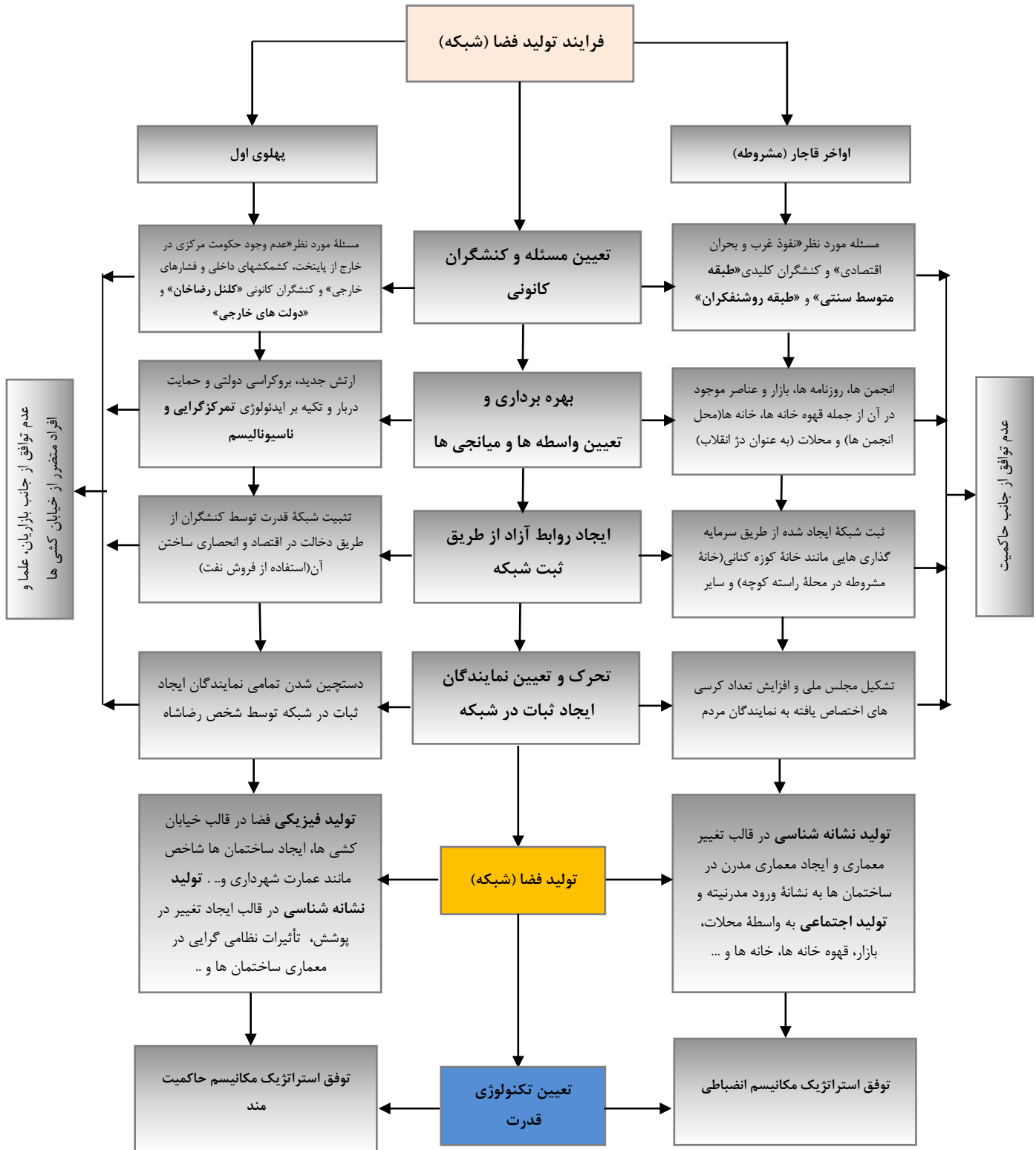

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

تعیین مؤلفه‌های قدرت در فرایند تولید فضای شهری

نمودار شماره ۳: تعیین مؤلفه‌های قدرت در فرایند تولید فضا

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

• نتیجه گیری

فضای شهری بیش از آن که یک ساخت فیزیکی باشد، بازنمایی رابطه حکومت و مردم و نحوه سامان دادن زندگی جمعی است. فضای شهری بیش از آن که مجموعه‌ای از بناها و ساختمان باشد متنی است قابل قرائت. این متن نه تنها روابط قدرت را آشکار می‌سازد بلکه زندگی روزمره مردم و نحوه مقاومت آنان را نیز به رخ می‌کشد.

مطالعه فرایند تولید فضا در دو دوره اواخر قاجار (مشروطه) و پهلوی اول نشان دهنده این است که یک مسئله تقریباً یکسان منجر به تشکیل شبکه‌های مختلفی شده است. علت این امر متفاوت بودن دخالت کنشگران مختلف در تولید این شبکه (فضا) است. در اواخر دوران قاجار که تبریز برای یک انقلاب (مشروطه) آماده می‌شد، کنشگرانی از طبقات اجتماعی مسئولیت ایجاد این شبکه را بر عهده گرفتند. در نتیجه تولیداتی که در این فضا صورت می‌گرفت غالباً تولیدات اجتماعی بودند. حتی سرمایه‌گذاری‌هایی که برای تثبیت این شبکه انجام می‌شد از طرف همین طبقات اجتماعی بود. در حالی که عدم توافقی‌ها و بی‌ثباتی‌هایی از جانب حاکمیت بر این فضا اعمال می‌شد. با این حال آنچه تعیین‌مؤلفه‌های قدرت در شبکه (فضا) این دوره برای ما آشکار می‌سازد، دخالت تمامی کنشگران در تولید فضای شهری از طریق تولید اجتماعی و نشانه‌شناسی و در برخی از موارد فیزیکی است. لذا در این دوره با توجه به روحیه آزادی‌طلبی و نظم‌خواهی کنشگران ایجادکننده شبکه، توفیق استراتژیک با مکانیسم قدرت انضباطی بوده و کنشگران با توسل به این مکانیسم به تولیدات خود شکل داده‌اند.

در دوره پهلوی اول شاهد حضور دولت به عنوان کنشگر کانونی در تولید فضای شهری هستیم. ایجاد ثبات در این شبکه از طریق اقتصاد انحصاری و فروش نفت تأمین می‌گردد که تماماً در انحصار دولت است. و نمایندگان آن نیز نماینده دولت هستند. در این میان عدم توافقی‌هایی از جانب بازاریان به دلیل وضع مالیات بر درآمد و کالاهای مصرفی و همچنین از جانب علما به علت اصلاحات غیر مذهبی به وجود می‌آید. از عمده‌ترین عدم توافقی‌هایی که در شهر تبریز به دنبال اصلاحات این دوره ایجاد شده است می‌توان به عریضه‌هایی که از جانب مردم به مجلس در خصوص زیان ناشی از خیابان‌کشی‌ها اشاره کرد. با این حال این نامه‌ها نیز نتوانسته‌اند منجر به تغییر در فضا شوند و تنها در حد اعتراض باقی ماندند. آنچه از بررسی مؤلفه‌های قدرت در این دوره آشکار می‌شود حکایت از نقش دولت به عنوان تنها کنشگر مؤثر در تولید فضاهای شهری و عمومی دارد که اغلب این تولید به صورت خیابان‌کشی‌ها و اعمال تخریب بر فضاهای شهری ایجاد شده در دوره قاجار و دوره‌های قبل می‌باشد. توجه به نوع تکنولوژی قدرت حاکم بر این دوران نشان از تفوق استراتژیک مکانیسم قدرت حاکمیت مند بر فضاهای شهری این دوره در تبریز دارد. در نهایت با توجه به نقشی که مطالعه حاضر در ایجاد ارتباط بین کنشگر و

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

فضاهای شهری دارد می توان اشاره نمود که مکانیسم‌های شبکه قدرت با ایجاد جریان‌های نهادی و کنشگران خود به تولید فضای شهری می‌پردازد .

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

• منابع

- Callon, M., 1986. Some Elements of Sociology of Translation. Domestication of the Scallops and the Fishermen of St. Brieuç Bay. In: J. Law & ed., eds. *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?*. London: Routledge, pp. 196-233.
- Callon, M., 1986. Some Elements of Sociology of Translation. Domestication of the Scallops and the Fishermen of St. Brieuç Bay. In: J. Law & ed., eds. *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?*. London: Routledge, pp. 196-233.
- Callon, M. & Law, J., 1982. On Interests and Their Transformation: Enrolment and Counter-Enrolment.. *Social Studies of Science*, Volume 12(4), pp. 615-625.
- Chase, J., Crawford, M., Kaliski, J. & ed., 2008. *Everyday Urbanism*. New York: Monacelli Press.
- Chase, J., Crawford, M., Kaliski, J. & ed., 2008. *Everyday Urbanism*. New York: Monacelli Press.
- De Laet, M. & Mol, A., 2000. The Zimbabwe Bush Pump. *Social Studies of Science*, Volume 30(2), pp. 225-263.
- Eco, U., 1984. *The Role of the Reader: Exploration in Semiotics of Texts*. Indiana: Indiana University Press.
- Etelaat News Paper, 1927. Volume 27th of aban.1927. no.380, p. 3.
- Fakhari tehrani, F., 2000. Naghsheye darolsaltaneye tabriz 1327 ghamari asadollah marage. *Asar*, Volume 21(31,32), pp. 181-177.
- Fakhari tehrani, F., Parsi, F. & Bani masoud, A., 2007. *Bazkhani nagsshehaye tarikhiye shahre tabriz*. Tehran: sherkate omrane shahri Iran.
- Flyvbjerg, B., 2001. *Making Social Science Matter: Why Socail Inquiry Fails And How It Can Succeed Again*. Cambridge: Cambridge Univ Pr..
- Foucault, M., 1980a. Two Lectures. In: *Power/knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. Harvester: Brighton.
- Foucault, M., 1980b. The Confession of the Flesh. In: *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. New York: Random House, pp. 194-228.
- Foucault, M., 1991. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Penguin Books London.
- Harrison, B., 2011. *Power and Society: An Introduction to the Social Sciences*. Boston: Wadsworth.
- Harrison, B., 2011. *Power and Society: An Introduction to the Social Sciences*.. Boston: Wadsworth.
- Harvey, D., 2009. *Social Justice and the City*. Georgia: University of Georgia.

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

- Hubbard, P., Kitchin, R. & Valentine, G., 2004. *Key Thinkers on Space and Place*. London: Sage Publication Ltd..
- Khoshamadi, M., 2009. *Gofteman, Faghr, Ghodrat: ba tamarkoz bar jame shenasiee zaban Bourdieu*. tehran: Bineshe no Press.
- Latour, B., 1988. *The pasteurization of France*. Cambridge, Mass: Harvard Univ Press.
- Law, J. & ed., 1986. *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Law, J., Hassard, J. & eds., 1999. *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, H., 1970. *The Urban Revolution*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Lefebvre, H., 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, H., 2019. *Space production, translated by M. Abdollahzade*. Tehran: Tehran city Stuides and Planning Center.
- Littlefield, D. & Lewis, S., 2007. *Architectural Voices: Listening to Old Buildings*. Chichester: Wiley.
- Madanipour, A., 2008. *Urban space design (An approach to social and spatial processes) translated by F. Mortezaee*. Tehran: Urban Planning and Processing Publications.
- Madanipour, A., 2010. *Public and private spaces of the city, Translated by, F. Nourian*. Tehran: Tehran Municipality Information and Communication Technology Organization Press..
- Manochehri miandoab, A. & et al., 2018. Tahlili bar farayande tolid fazaye sarmayedari dolati dar iran, morede shahre Tehran. *Barnamerizi va amayeshe faza*, Volume 1.
- Mashayekhi, A., 2017. *Tabarshenasi khakestari ast*. Tehran: Nahid.
- Mashkour, M., 1973. *Tarikhe Tabriz ta payane gharne nohome hejri*. Tehran: anjomane asare melli.
- Mashkour, M. j., 1973. *Tarikhe Tabriz ta payane garne nohome hejri*. Tehran: Anjomane asare melli.
- Massey, D., 1994. *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- McKay, G., 1998. Diy Culture: Notes Towards an Intro. In: G. McKay & ed., eds. *Diy Culture: Party & Protest in Nineties Britain*. London: Verso Books, pp. 1-53.
- Mitchell, D., 1995. The End of Public Space? People's Park, Definition of the Public and Democracy. *Annals of the Association of American Geographers*, Volume 85, pp. 108-133.

10.30495/jssc.2024.1994017.2130

- Mohammadzadeh, R., 2016. Barrasiye Tatbigiye tosee shanakeye ertebatie sonnati va jadid dar baft ghadime shahre tabriz. *nashriyeye elmi va pazhuheshi anjomane elmi memari va shahrsazi iran*, Volume Vol.10.
- Naghsh Jahan Pars Consulting Engineers, 2005. *Tarhe tafsilie mantageye tarikhi-farhangi Tabriz*. Tabriz: Municipality Press.
- Pasaogullari, N. & Doratli, N., 2004. *Measuring Accessibility and Utilization of Public Spaces in Famagusta*. s.l.:Cities.
- Pettas, D., 2015. "Public Space as a Field of Urban Struggle." *Everyday life practices as the outcome of power relations*, Athens: PhD thesis, NTUA.
- Rahnamayee, M. T. & Ashrafee, Y., 2007. Fazahaye umumiye shahr va naghsh an dar sheklgiriee jamee madani az didgahe barnamerizie shahri. *Journal of Geography*, 5th year, no 14&15(Geography), p. 2.
- Rice, L., 2015. *The Production of Informal Space: A Case Study of an Urban Community Garden in England..* Bristol: Faculty of Environment and Technology, University of the West England.
- Safamanesh, K. & et al., 1997. seyre tahavole boluke shahri pasaj dar shahre Tabriz. *Goftego Press*, Volume no 18.
- Safamanesh, K. & et al., 2000. Sakhtare kalbode shahri Tabriz va tahavolate an dar do sadeye akhir. *Goftego Press*, Volume no 18, pp. 46-47.
- Safari, S. & et al., 2014. *Eterazate mardom be nosazi shahri dar doreye pahlavie aval*. s.l.:Social History Research. Institute of Humanities and Cultural Studies..
- Shabane, K. & Emamali, J., 2012. Siyasate Shahree dar tarikhe moasere Iran(1941-1920), ba takid bar fazaye umumi. *Bag Nazar*, Volume no 23, p. 86.
- Stadtentwicklung, S. f., 2007. *Urban Pioneers: Temporary use and Urban Development in Berlin*. Berlin: Jovis.
- Stadtentwicklung, S. f., 2007. *Urban Pioneers: Temporary use and Urban Development in Berlin*. Berlin: Jovis.
- Tabriz, 1929. 7 12, p. 20.
- Taherzade behzad, K., 1984. *Ghiyame azarbayjan dar engelabe mashrute*. Tehran: s.n.